

РЭЦЭНЗІІ І АГЛЯДЫ

А. М. БАРДОВІЧ, Л. М. ШАКУН. МАРФЕМНЫ СЛОЎНІК
БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Мн., 1975, 783 с.

Агульная цікавасць да складання марфемных слоўнікаў славянскіх моў узнікла яшчэ ў XIX ст.¹, аднак толькі з 60-гадоў XX ст. назіраецца сапраўды навуковая распрацоўка саміх прынцыпаў стварэння такіх слоўнікаў, а таксама павелічэнне колькасці члянмых слоў. Праўда, да гэтай пары слоўнікі марфем складаліся пераважна для рускай мовы як у СССР², так і за мяжой³. Але тры гады назад з'явіўся першы слоўнік марфем сучаснай беларускай мовы.

Усе існуючыя слоўнікі марфем славянскіх моў па прынцыпах будовы можна падзяліць на два тыпы. З аднаго боку — гэта слоўнікі слоў, размешчаных у алфавітным парадку і падзеленых на марфемы. З другога — гэта слоўнікі асобных марфем, галоўным чынам каранёвых, размешчаных па алфавіту, дзе пад загалоўным морфам прыводзяцца ўсе (або найбольш частотныя, у залежнасці ад мэт аўтара⁴) словы з указаным каранем.

«Марфемны слоўнік беларускай мовы» ўключае 60 тыс. слоў сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Ён адносіцца да слоўнікаў першага тыпу, паколькі ў ім марфемы, выдзеленыя ў кожным асобным слове, не зведзены ў адно гняздо, у адзін слоўнікавы артыкул. Для практычных мэт, калі трэба даведацца, з якіх частак складаецца тое або іншае слова, такая будова больш прыдатная ў параўнанні з марфемна-гнездавой. Але для навуковых мэт, калі ўзнікае неабходнасць вывучыць морфны запас той або іншай мовы, яна менш зручная, хоць таксама можа быць выкарыстана ў якасці першага кроку.

У прадмове да «Марфемнага слоўніка беларускай мовы» выкладаюцца прынятыя ў слоўніку прынцыпы чляннення слоў. Аўтары выкарыстоўваюць метады супастаўлення аднакаранёвых слоў, звязаных паміж сабою семантычна. Вынікі, якія ім удалося атрымаць, маюць несумненную цікавасць і садзейнічаюць пастаноўцы і вырашэнню многіх важных пытанняў. Адным з іх з'яўляецца пытанне аб мэтазгоднасці дапаўнення семантычнага крытэрыю фармальным з улікам сістэмнага крытэрыю — крытэрыю пабудовы слова, з той прычыны, што іменна ў выніку неадназначнасці семантычнага ўспрымання тых або іншых слоў рознымі людзьмі⁵ ў радзе выпадкаў дапускаецца эквівалентнае

¹ F. Miklosich. Radices linguae slovenicae. Veteris dialecti. «Slavistic printings and reprintings». 223. Mouton. The Hague—Paris, 1970; Ф. Шимкевич. Корнеслов русского языка, сравненного со всеми главнейшими славянскими наречиями и с 24 иностранными языками, ч. I—II. СПб, 1842; Ф. Рейф. Русско-французский словарь, в котором русские слова расположены по происхождению, или этимологический лексикон русского языка, т. 1—2. СПб, 1835—1836.

² Н. В. Юшманов. Элементы международной терминологии. Словарь-справочник. М., 1968; З. А. Потиха. Школьный словообразовательный словарь. М., 1964.

³ С. Wolkonosky, M. Poltoratzky. Handbook of Russian Roots. New-York, 1961; D. S. Worth, A. S. Kozak, D. B. Johnson. Russian Derivational Dictionary. New-York, 1970; M. Aschenbrenner. Russische Wortkunde. Gottingen, 1971; Ch. E. Gribble. Russian Root List with a Sketch of Word Formation. Cambridge, 1973.

⁴ У апошнія гады з'явіліся таксама частотныя слоўнікі марфем рускай мовы, як каранёвых, так і афіксальных: А. И. Кузнецова, О. А. Лавренова. О существовании корреляции между продуктивностью и употребительностью аффиксов в русском языке. — У зб.: Исследования по структурной и прикладной лингвистике, вып. 7, 1975 (на с. 93—99 змяшчаецца частотны слоўнік суфіксальных і прэфіксальных морфаў сучаснай рускай мовы); Л. В. Кулешова. Некоторые статистические характеристики корней современного русского языка (там жа, с. 108).

⁵ Аб эксперыментах, праведзеных для рускай мовы, у артыкуле А. И. Кузнецовай «Роль семантычнага фактару пры марфалагічным члянненні слоў рускай мовы і ўкладанні слоўніка марфем» гл. у зб.: Актуальные проблемы лексикологии и лексикографии (Материалы IX зональной конференции кафедр русского языка вузов Урала). Пермь, 1972

члянэнне слоў. Думаецца, што ўлік фармальнага крытэрыю дазволіў бы перагледзець некаторыя атрыманыя аўтарамі вынікі члянэння. Так, словы *касцяніц-а*, *кіна-прамыс-лов-асць*, *запавед-нік* могуць быць расчленены (асабліва з пункту гледжання марфемнага, а не словаўтваральнага аналізу) інакш: *касц-яніц-а*, *кіна-пра-мысл-ов-асць*, *за-павед-н-ік*. Асабліва многа варыянтаў можа быць атрымана пры члянэнні запазычаных слоў, напрыклад *кангрэс* (параўн. *рэгрэс* і *прагрэс*), *прэзідыум* (параўн. *рэзідэнт*), *кандуктар* (параўн. *рэпрадуктар*) і інш. Часам пажадана было б выкарыстаць прыцып аналогіі, як, напрыклад, у словах *страсянуць*, *сыпануць*, *ціскануць*, дзе можна выдзеліць суфікс *-ну*.

Аўтары слоўніка прытрымліваюцца думкі, што пры члянэнні не варта прыцягваць у якасці параўнальнага матэрыялу дыялектныя, прастамоўныя словы і тэрміны (спецыяльную лексіку) (с. 5). Яны адмаўляюцца нават браць для параўнання агульнавядомыя, але малаўжывальныя словы. Аднак такі падыход можа выклікаць прэрэчанне. Так, калі зыходзіць з такіх пазіцый, то перш за ўсё трэба прыняць палажэнне аб суіснуючых у мове сістэмах, палажэнне, згодна з якім структура дыялектных слоў адрозніваецца ад будовы слоў тэрміналагічнай падсістэмы і агульналітаратурнай лексікі. Напрыклад, носьбіты сучаснай рускай літаратурнай мовы, з аднаго боку, і носьбіты валагодскага, архангельскага або кастрамскога дыялектаў, з другога, непазбежна павінны па-рознаму чляніць слова *назойливый* таму, што ў гаворках ёсць семантычна падобныя словы *назоистый*, *назой*, *зситься*, *зойливый*, *зоя* і інш., якія адсутнічаюць у літаратурнай мове (зрэшты, вынікі члянэння супадуць, калі ў агульналітаратурнай мове ўлічваць фактар сістэмнасці і па аналогіі з іншымі словамі выдзеліць у гэтым прыметніку прыстаўку *на-* і суфікс *-лив-*). Аднак прызнанне суіснуючых падсістэм у галіне марфемнага запasu той ці іншай мовы міжволі забараняе супастаўленне структур слоў розных падсістэм мовы, перашкаджаючы тым самым праводзіць статыстычную апрацоўку тэкстаў розных жанраў, у якіх перамешваюцца агульналітаратурныя словы, спецыяльныя тэрміны, дыялектызмы і г. д. Магчыма таксама і іншае прэрэчанне супраць прызнання суіснуючых марфемных падсістэм, у такім выпадку адзін і той жа носьбіт мовы павінен па-рознаму дзяліць словы ў агульналітаратурнай мове і гаворках (часта такія ж самыя, што і ў выпадку з прыметнікам *назойливый*).

Таму, магчыма, пры правядзенні супастаўляльнага аналізу больш мэтазгодным з'яўляецца ўлік усіх сінхронна існуючых слоў у той або іншай мове, што практычна дазволіла б зняць выпадкі эквівалентнага члянэння. Эквівалентнае ж члянэнне можна пакінуць для слоў, якія дапускаюць розніцу члянэння ў залежнасці ад семантычных прычын (ад рознага ўспрымання семантычнага боку члянмых слоў, іх адпаведнасці іншым аднакаранёвым словам).

Выказаныя заўвагі, як можна бачыць, носяць характар агульнатэарэтычнага абмеркавання найскладанейшых праблем, звязаных з падрыхтоўкай марфемных слоўнікаў, якія стаяць на парадку дня сучаснай усходнеславянскай лексікаграфіі. Чытач па заслугах ацэніць тую вялікую працу, якую прарабілі аўтары пры ўкладанні першага ў беларускім мовазнаўстве слоўніка такога тыпу.

А. І. Кузняцова (Масква)

НОВЫЯ ПРАЦЫ ПА СЛАВЯНСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ¹

Даследаванні апошніх 25 год у галіне фразеалогіі былі пераважна накіраваны на вывучэнне пытанняў функцыянавання фразеалагічнага складу ў сінхронным плане. Славая рэспрацаванасць пытанняў дыяхранічнай фразеалогіі пазбаўляла яе гістарычнай перспектывы, што адмоўна адбілася на рашэнні тэарэтычных праблем фразеалогіі, даляйшым яе развіцці як лінгвістычнай дысцыпліны. Доўгі час у навуцы аб фразеалогіі існавалі два пункты погляду: 1) аб арыгінальнасці і немадэляванасці фраземы, 2) аб устойлівасці (нязменнасці) фразеалагічнага складу і яго асобных адзінак. Яны былі пахіснуты пасля з'яўлення даследаванняў у галіне гістарычнай фразеалогіі, вывучэння шляхсў і спосабаў фразеаўтварэння. Да ліку такіх адносяцца і рэцэнзуемыя працы, дзе галоўная ўвага звяртаецца на ўнутраны механізм і дынаміку фразеалагічнага складу мовы, лінгвістычныя фактары яго ўтварэння і развіцця.

Параўноўваючы фразеалогію з іншымі лінгвістычнымі дысцыплінамі, Ю. А. Гваздароў вылучае асноўныя задачы новага раздзела фразеалогіі — фразеаўтварэння, які павінен складаць вучэнне аб унутранай структуры фразеалагічных адзінак, іх структур-

¹ Гвоздарев Ю. А. Основы русского фразообразования. Ростов-на-Дону, 1977; Мокіенко В. М. Противоречия фразеологии и ее динамика. Л., 1976.